

O autorze

Życie

Eliza Orzeszkowa urodziła się 6 czerwca 1841 roku w majątku Milkowszczyzna koło **Grodna**. Jej ojcem był Benedykt Pawłowski, adwokat i prezes Sądu Apelacyjnego w Grodnie. Po jego śmierci w 1844 roku rodzina wydzierżawiła majątek i zamieszkała w Grodnie. Jedenastoletnia Eliza po powtórным małżeństwie matki wyjechała do Warszawy i wychowywała się na pensji¹ sióstr sakramentek. W wieku 17 lat wyszła za mąż za starszego od niej o 16 lat Piotra Orzeszkę, krewnego jej ojczyma, i wyjechała do posiadłości męża do Ludwinowa na Polesiu. Dla młodej Orzeszkowej był to okres niezwykle. Trwały wówczas dyskusje w środowiskach ziemiańskich na temat reformy uwłaszczeniowej proponowanej przez rząd carski oraz przygotowania do powstania styczniowego (1863). Na tle tych wydarzeń doszło do nieporozumień między małżonkami. **Piotr Orzeszko nie aprobował zaangażowania żony – jej oświatowej działalności wśród ludu, poparcia dla uwłaszczenia chłopów, pomocy powstańcom (Orzesz-**

kowa organizowała zaopatrzenie i opiekę lekarską, ukrywała rannych, przewiozła z Polesia do Królestwa Romualda Traugutta – późniejszego dyktatora powstania styczniowego).

W wyniku represji po klęsce powstania majątek Orzeszków skonfiskowano. Piotr został uwięziony, a następnie zesłany w głąb Rosji (prawdopodobnie za działalność żony). Eliza zamierzała towarzyszyć mężowi na wygnaniu, ale ostatecznie nie zdecydowała się utrzymywać nieudanego małżeństwa. Wkrótce poznała młodego lekarza, Zygmunta Świącickiego. Uczucie do niego skłoniło ją do wszczęcia procesu rozwodowego przeciw Piotrowi, który wrócił do kraju w 1867 roku. Dwa lata później unieważniono małżeństwo Orzeszków, ale Eliza nie wyszła za Świącickiego, zrażona jego planami wyjazdu w głąb Rosji dla kariery.

Bezpośrednio po klęsce powstania Orzeszkowa powróciła do majątku ojca w Milkowszczyźnie. Rozpoczęła intensywną pracę samokształceniową i pierwsze próby literackie. W 1866 roku przygotowała do druku opowiadanie *Obrazek z lat głodowych*.

W 1870 roku sprzedała rodzową posiadłość, która przeszła w ręce rosyjskie. Fakt ten stał się przyczyną wyrzutów sumienia pisarki, która hasło „utrzymać ziemię” zaczęła traktować jako podstawowy

obowiązek patriotyczny. Postanowiła osiedlić się w Grodnie i utrzymywać z pracy literackiej.

Życie osobiste Orzeszkowej nie układało się pomyślnie. Napiętnowano ją za rozwód (wcześniej za to, że nie towarzyszyła mężowi na wygnaniu), a potem za związek ze Stanisławem Nahorskim, szanowanym adwokatem i działaczem społecznym, który nie mógł zerwać swego małżeństwa z nieuleczalnie chorą kobietą. Po przeszło dwudziestu latach miłości, ale także przyjaźni i ideowej współpracy, możliwe stało się **poślubienie Nahorskiego**.

Badacze podkreślają fakt, że młoda, żyjąca na prowincji i pozbawiona intelektualnego zaplecza pisarka potrafiła stworzyć własny program działania społecznego w nowej sytuacji politycznej, program całkowicie zgodny z późniejszym stanowiskiem pozytywistów warszawskich, a nawet niekiedy ich wyprzedzający. **W poglądach Orzeszkowej uderza fakt, że nigdy nie potępiła, w odróżnieniu od innych pozytywistów, tradycji powstańczych.** Rozwój sytuacji zdezaktualizował tę tradycję, ale, zdaniem pisarki, należało ją otaczać głębokim kultem. Dlatego w biografii starszych wiekiem bohaterów jej utworów epizod powstańczy będzie wyrazem szlachetności i obywatelskiego sumienia.

Poglądy Orzeszkowej na początku twórczości wiązały się z osobistymi przeżyciami. Mimo lęku przed zbyt śmiałym obnażaniem „zasad przyzwoitości”,

można wyczytać w jej utworach bunt obyczajowy, protest przeciw konwenansom krępującym swobodę osobistą kobiety, jej prawo do uczuć, nauki, pracy. Proponowane przez Orzeszkową zasady etyczne to dążenie do **szczęścia jednostek i ogółu**. Później wprowadziła pojęcie konieczności **ofiary dla postępu** i zaczęła wysuwać **ideał heroizmu moralnego**. Wcześniej niż inni zaczęła interesować się konfliktami klasowymi w społeczeństwie kapitalistycznym. Wysunęła również koncepcję nowego obywatela i pracownika społecznego. Opierała się ona na mieszczańskim ideale użyteczności, rzetelności, pracowitości i rozsądku. **Nowy obywatel miał łączyć cechy utylitaryzmu z wrażliwością na piękno i dobrymi manierami**. Podstawową gwarancją moralnego ładu miał być rozsądek.

W latach siedemdziesiątych XIX wieku pisarka przeżywała kryzys ideowy. Był on wynikiem rozczarowania wobec moralności i kultury nowego świata, w którym dominowały walka o byt, snobizm, chciwość i zbrodnia. Zmieniają się też poglądy filozoficzne Orzeszkowej. Jej agnostycyzm² dopuszczał teraz **istnienie bóstwa, które jednak nie mieściło się w żadnym systemie dogmatycznym, lecz było najwyższym ideałem mądrości i dobra**.

Na uwagę zasługuje postawa pisarki w dyskusjach o nowym wzorze osobowym kobiety. Jej bohaterka to nie heroina romansu ani przykład kosmopolitycznego wychowania. To samodzielna osobowość, poznająca świat, rozumiejąca swoją epokę, dokonująca wyboru wartości, znajdującą miejsce w społeczeństwie.

Szczytowy rozwój twórczości Elizy Orzeszkowej nastąpił w latach osiemdziesiątych XIX wieku. Należała wówczas do grona najbardziej cenionych pisarzy polskich. Jej utwory tłumaczono na języki obce. Dwukrotnie wysuwano jej kandydaturę do Nagrody Nobla – w 1905 roku (otrzymał ją wtedy H. Sienkiewicz) i w 1909 roku (otrzymała ją S. Lagerlöf). Mimo sławy pisarskiej i przejawów społecznego uznania, Orzeszkowa była krytykowana. Poddawano w wątpliwość jej patriotyzm (współpracowała z pismem reprezentującym postawy ugodowe z caratem, ale mającym większą swobodę cenzuralną), atakowano za antyklerykalizm i walkę z antysemityzmem.

W roku 1896 zmarł Stanisław Nahorski. Dla 55-letniej Orzeszkowej nastał trudny okres osamotnienia. Nie miała dzieci. Namiastkę życia rodzinnego usiłowała sobie stworzyć, prowadząc w domu konspiracyjną szkołę dla młodych dziewcząt. Ponadto prowadziła korespondencję z podobnie myślącymi twórcami, m.in. z M. Konopnicką, T. T. Jeżem,

O autorze

M. Bałuckim, W. S. Reymontem, J. Karłowiczem. **Zanika w tym okresie jej optymistyczna koncepcja życia. Cierpienie staje się koniecznym atrybutem życia i ideałem moralności, która przybiera charakter religijny, mistyczny.**

Kiedy po rewolucji 1905 roku doszło do złagodzenia cenzury, Orzeszkowa postanowiła napisać opowiadania o tematyce powstańczej. Zbiór nosił tytuł *Gloria victis*. Jego wartością jest autentyzm w przedstawieniu obrazu zagłady tragicznego pokolenia oraz kreowany przez pisarkę ideał patriotyzmu – wiążący z miłością do ojczyzny hasła sprawiedliwości i wolności.

Pisarka **zmarła w Grodnie 18 maja 1910 roku** po ciężkiej chorobie serca. **Miała 69 lat.** Ponieważ nie chodziła do kościoła, ksiądz odmówił jej pogrzebu. Dopiero po interwencji biskupa została **pochowana w Grodnie 23 maja 1910 roku**. Nabożeństwo żałobne odprawił ksiądz Stanisław Miłkowski, przyjaciel pisarki.

Orzeszkowa była kobietą niewysoką, drobnej budowy, jej czarne włosy dość prędko posiwiały. Nie była ładna: współcześni zapamiętali jej szerokie usta i niemal męski profil, ale jednocześnie wszystkim utkwilo w pamięci ujmujące i przenikliwe spojrzenie pięknych, czarnych oczu i niezwykły dar prowadzenia

rozmowy. Była bardzo towarzyska, lubiła mieć wokół siebie przyjaciół i gości, pełna empatii wczuwała się w problemy innych, nigdy nie odmawiała pomocy, odpisywała na wszystkie listy. Zawsze czymś zajęta, pochłonięta, żywo reagująca na aktualne sprawy publiczne, samotne godziny spędzała tylko przy biurku. Podczas pracy wypalała ogromne ilości papierosów. Jej dziennik intymny „*Dnie*”, pisany w trudnym okresie życia, ujawnia osobowość wrażliwą na doznania duchowe i fascynacje erotyczne, skłonną do myślenia mitycznego i religijnego³.

Twórczość

Twórczość Orzeszkowej dzieli się na trzy okresy. Pierwszy to lata 1866-1876. W tym czasie kształtowała pozytywistyczny światopogląd, przyjmując ewolucjonizm i agnostycyzm. Przeciwwstawiała się romantyzmowi, potępiała fantazję, od literatury żądała prawdopodobieństwa życiowego. Uważała, że literatura powinna podejmować problematykę walki ze złem społecznym. Powstałe w tym okresie utwory to głównie powieści tendencyjne. Należą do słabszych tekstów pisarki. Jest w nich dużo elementów biograficznych i zainteresowanie emancypacją kobiet.

O autorze

<i>Obrazek z lat głodowych</i>	1866 (opowiadanie debiutanckie)
<i>Ostatnia miłość</i>	1868
<i>Na prowincji</i>	1870
<i>Cnotliwi</i>	1871
<i>Pamiętnik Wacławy</i>	1871
<i>Pan Graba</i>	1872
<i>Marta</i>	1873
<i>Rodzina Brochwiczów</i>	1876
<i>Pompalińscy</i>	1876

Drugi okres to twórczość w pełni dojrzała. Obejmuje lata 1877-1891. Jest to okres przejścia do powieści realistycznej. Główną problematykę stanowiły konflikty społeczne i narodowe. Wystąpiła różnorodna tematyka. Jako bohaterowie pojawili się ludzie prości. Choć był to okres rozczarowania do haseł pozytywizmu, to jednak pisarki nie opuściła wiara w znaczenie oświaty, zaufanie do nauki.

<i>Meir Ezofowicz</i>	1878
<i>Widma</i>	1881
<i>Sylwek Cmentarnik</i>	1882
<i>Zygmunt Ławicz i jego koledzy</i>	1882
<i>Bańka mydlana</i>	1883
<i>Niziny</i>	1885

<i>Dziurdziowie</i>	1885
<i>Nad Niemnem</i>	1888
<i>Cham</i>	1888 (pierwsza powieść psychologiczna Orzeszkowej)
<i>Bene nati</i>	1891
<i>Westalka</i>	1891
<i>Z różnych sfer</i>	1882 (zbiór nowel)
<i>Panna Antonina</i>	1888 (zbiór nowel)
<i>W zimowy wieczór</i>	1888 (zbiór nowel)

W ostatnim okresie twórczości, tj. w latach 1892-1910, Orzeszkowa zwróciła swoje zainteresowania ku problematyce religijnej i etycznej. Odrzuciła agnostycyzm i antyklerykalizm¹. Nastąpiła koncentracja na życiu wewnętrznym postaci, ich stosunku do świata. Widoczny jest wpływ Tolstoja (społeczeństwo oparte na wolności, braku przemocy, współczuciu).

<i>Dwa bieguny</i>	1893
<i>Melancholicy</i>	1896 (opowiadania)
<i>Argonauci</i>	1900

¹ Antyklerykalizm – ideologia krytyczna wobec przywilejów lub władzy kleru.

Twórczość Elizy Orzeszkowej ma wartość dokumentu historycznego, w którym odbił się obraz życia społeczeństwa ziem wschodnich w drugiej połowie XIX wieku. Jej utwory zostały przetłumaczone na języki obce, m.in. rosyjski i szwedzki.

Geneza

Lata osiemdziesiąte XIX wieku to **okres zwątpienia w ideologię pozytywistyczną** i zarazem osłabienia funkcji dydaktycznej literatury. Orzeszkowa zauważała wówczas **niebezpieczeństwa jednostronnie pojętej pracy organicznej** – uwidoczniła je w *Nad Niemnem* poprzez ewolucję duchową Benedykta Korczyńskiego. Nie podjęła jednak bezwzględnej walki z pozytywizmem, a raczej **pogłębiła jego demokratyczne treści i kult pracy** jako źródła zdobyczy cywilizacyjnych oraz wartości człowieka. Równocześnie **radykałnie dowartościowała tradycje niepodległościowe romantyzmu**, wskazując patriotyczne i demokratyczne dziedzictwo powstania styczniowego. Niewątpliwie **powieściowa rola tego zrywu niepodległościowego jest odzwierciedleniem osobistego zaangażowania pisarki w wydarzenia roku 1863.**